

Zastosowanie rzymskiej paremii „*ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*” w systemie prawa kontynentalnego i anglosaskiego – aspekt porównawczy^{*}

The Roman Maxim “ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat” in Civil Law and Common Law – A Comparative Study

Abstract

The aim of this article is to analyse the significance and scope of application of the Roman legal maxim *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* in contemporary legal systems, namely civil law and common law, with particular emphasis on Polish and English law. The starting point of the analysis is the presentation of the origins and functions of legal principles in Roman law, followed by their evolution towards the modern understanding of legal principles as norms of significant axiological and functional importance within the structure of the legal system. The analysis focuses primarily on a comparative assessment of the interpretation and implementation of the principle in Polish civil procedure and in the English procedural model based on the Civil Procedure Rules. Particular attention is devoted to the distinction between the legal (material) and evidential (formal) burden of proof, as well as to the practical mechanisms of its application in judicial proceedings, and to the role of expert evidence as one of the fundamental instruments for discharging the burden of proof in cases requiring specialised knowledge. The author argues that, despite the universal character of the Roman principle of the burden of proof, its contemporary operation is shaped by differing institutional solutions characteristic of civil law and common law systems, particularly with regard to the appointment of experts and the form of expert opinions.

SŁOWA KLUCZOWE: ciężar dowodu, zasady prawa, prawo rzymskie, postępowanie cywilne, dowód z opinii biegłego.

KEY WORDS: burden of proof, legal principles, Roman law, civil procedure, expert evidence.

ZUZANNA FLISZKIEWICZ – magister prawa, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: z.fliszkiewicz@uwb.edu.pl, ORCID – 0000-0003-0184-8591.

^{*} Artykuł powstał w oparciu o dane zgromadzone podczas kwerendy badawczej dofinansowanej ze środków Ministra Nauki w ramach programu „Regionalna inicjatywa doskonałości”.

I | Wstęp

Prawo rzymskie zajmuje szczególne miejsce w dziejach europejskiej kultury prawnej i stanowi jeden z jej podstawowych fundamentów[1]. W odróżnieniu od wielu innych systemów prawnych starożytności, których oddziaływanie ograniczyło się w zasadzie do epoki ich powstania, prawo rzymskie wywarło trwałe i wieloaspektowe wpływy na kształtowanie się późniejszych porządków prawnych. Jego znaczenie nie sprowadza się jedynie do roli historycznego antecedenstu współczesnych regulacji, lecz przejawia się przede wszystkim w oddziaływaniu na sposób konceptualizacji instytucji prawnych oraz na rozwój aparatu pojęciowego nauk prawnych. W toku wielowiekowej recepcji, zarówno w średniowiecznej nauce prawa, jak i w nowożytnych procesach kodyfikacyjnych, liczne konstrukcje dogmatyczne wywodzące się z prawa rzymskiego zostały przyswojone i rozwinięte w ramach europejskich systemów prawnych[2].

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie wpływu tradycji romanistycznych na współczesne ustawodawstwo oraz orzecznictwo sądów powszechnych, następnie zaś udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy rzymska zasada *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* znajduje zastosowanie we współczesnym orzecznictwie sądów powszechnych w dwóch systemach: *civil law* oraz *common law*.

Wobec powyższego sformułowano następującą hipotezę badawczą: zakres znaczeniowy używanego terminu *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* jest tożsamy z zakresem znaczeniowym w starożytnym Rzymie. W związku z tak zdefiniowaną hipotezą wyróżniono trzy problemy badawcze wymagające przeanalizowania – w pierwszej kolejności należy zweryfikować, czy współczesne znaczenie „zasad prawa” jest tożsame z ich rozumieniem na gruncie prawa rzymskiego, następnie określić, czy zasada *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* jest jednakowo pojmowana w prawie rzymskim oraz we współczesnych systemach *civil law* (w oparciu o prawo polskie i Kodeks postępowania cywilnego) i *common law* (w oparciu o prawo brytyjskie i *Civil Procedure Rules*), następnie zaś należy ustalić, czy i w jakim zakresie rzymska zasada stosowana jest w odniesieniu do dowodu z opinii biegłego sądowego.

1 Jan Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1990), 3.

2 Witold Wołodkiewicz, *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?* (Kraków: Zakamycze, 2003), 315.

Rozwiązanie sformułowanych problemów badawczych oraz weryfikacja postawionej hipotezy oparte są na metodach historyczno-prawnej oraz dogmatyczno-prawnej, pozwalających na naukową analizę orzecznictwa, a także na metodach funkcjonalnej i celowościowej.

2 | Pojęcie zasad prawa i ich rola w systemie prawa

Zasadne wydaje się, aby rozważania dotyczące wpływu wykształconej w prawie rzymskim zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* na współczesne orzecznictwo i prawodawstwo rozpocząć od zdefiniowania i wyjaśnienia samego pojęcia zasady prawa.

Poszczególne zasady prawa, jak i ogólne pojęcie „zasady prawa” stanowią z całą pewnością jeden z najbardziej podstawowych przedmiotów badawczych w naukach prawnych w Polsce i za granicą, zwłaszcza w ramach teorii prawa[3]. Nie jest zatem zaskoczeniem, iż wielość badaczy skutkuje różnorodnością pojęciową i niejednoznacznością charakteryzującą „zasady prawa”, ujmowane zarówno w kategoriach ogólnych, jak i z punktu widzenia szczegółowych nauk prawnych[4]. Podejmowane są próby definiowania tego terminu w taki sposób, jakby w każdym przypadku odnosił się do jednego, jednolicie rozumianego pojęcia[5]. Poszczególni przedstawiciele nauki prawa proponują przy tym odmienne katalogi zasad, a także przypisują im zróżnicowane cechy oraz funkcje, uwzględniając przede wszystkim specyfikę określonych gałęzi prawa[6]. Podkreśla się także, że taki stan prowadzi do znacznej niejednorodności termino-

3 Jerzy Wróblewski, „Prawo obowiązujące a «ogólne zasady prawa»” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, z. 42 (1965): 17–38; zob. także Sławomira Wronkowska, Maciej Zieliński, Zygmunt Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1974); Leszek Leszczyński, „Zasady prawa – założenia podstawowe” *Studia Iuridica Lublinensia* 25, nr 1 (2016): 10; Szymon Obuchowski, „Pojęcie zasad prawa w świetle idei pojęć co do istoty kwestionowanych” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 79, nr 4 (2017): 43–55.

4 Daniel Książek, „Zasady prawa” *Roczniki Administracji i Prawa* 21 (2021): 200; na ten temat także Robert Makarucha, „Zasady prawa jako czynnik zapewniający aksjologiczną spójność systemu prawa” *Folia Iuridica Wratislaviensis* 3, nr 2 (2014): 123–138.

5 Maciej Zieliński, „Konstytucyjne zasady prawa”, [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, red. Janusz Trzcziński (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1997), 59.

6 Agnieszka Bielska-Brodziak, Sławomir Tkacz, „Zasady prawa w świetle materiałów legislacyjnych” *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna* 7, nr 1 (2018): 135–160.

logicznej oraz przyczynia się do powstawania swoistego chaosu pojęciowego w obrębie teorii prawa^[7].

Należy podkreślić, że zasadnicze wątpliwości pojawiające się w związku z konceptualizacją zasad prawa koncentrują się przede wszystkim wokół dwóch zagadnień: kryteriów pozwalających na ich wyodrębnienie oraz funkcji, jakie pełnią one w obrębie systemu prawnego. W odniesieniu do zasad o charakterze ogólnym przedmiotem rozważań pozostaje ponadto ich relacja do zasad właściwych poszczególnym gałęziom prawa^[8].

Próbą zdefiniowania zasady prawa *sensu largissimo* jest przyjęcie, iż zasada prawa stanowi rodzaj normy prawnej, którą charakteryzuje szczególna waga aksjologiczna, sprowadzająca się do ochrony podstawowych, uniwersalnych wartości – zarówno dla systemu prawnego jako całości, jak i dla wybranej gałęzi prawa^[9]. Przyjmując jednak powyższą definicję pojęcia „zasady prawa”, opierającą się na wskazaniu jej cech podstawowych, teoretycy prawa nadal dostrzegają szereg kwestii dyskusyjnych czy problematycznych^[10].

Nie ulega wątpliwości, iż w polskim porządku prawnym zasady prawa pełnią istotną funkcję. Jako takie wyrażone bywają pośrednio lub bezpośrednio w aktach normatywnych. Zdarzają się sytuacje, gdy wyróżnienie zasad prawnych w tekstach prawnych następuje poprzez wyodrębnienie systematyzacyjne^[11]. Niezależnie od takiego wyodrębnienia, wskazać należy, iż zasada obowiązuje

⁷ Bielska-Brodziak, Tkacz, „Zasady prawa”, 142.

⁸ Ewa Łętowska, „Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa”, [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. Marek Zubik (Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 2006), 353–355; zob. także Marek Safjan, „Pojęcie i funkcje zasad prawa prywatnego”, [w:] *Prawo cywilne – część ogólna. System Prawa Prywatnego*, t. I, red. Marek Safjan (Warszawa: C.H. Beck, 2012), 318–328; Czesława Żuławska, „Zasady prawa gospodarczego prywatnego (handlowego)”, [w:] *Prawo handlowe – część ogólna. System Prawa Handlowego*, t. I, red. Stanisław Włodyka (Warszawa: C.H. Beck, 2009), 280–366; Mirosław Wyrzykowski, Michał Ziółkowski, „Konstytucyjne zasady prawa i ich znaczenie dla interpretacji zasad ogólnych prawa i postępowania administracyjnego”, [w:] *Konstytucyjne podstawy funkcjonowania administracji publicznej. System Prawa Administracyjnego*, t. 2, red. Roman Hauser, Zygmunt Niewiadomski, Andrzej Wróbel (Warszawa: C.H. Beck, 2012), 6–45.

⁹ Leszek Leszczyński, Grzegorz Maroń, „Pojęcie i treść zasad prawa oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 60, nr 1 (2013): 81–91.

¹⁰ Leszczyński, „Zasady prawa”, 14.

¹¹ Zob. ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 277 ze zm.) oraz wyodrębniony w niej rozdział II „Podstawowe zasady prawa pracy”;

również pomimo niewyrażenia jej w akcie prawnym lub w konsekwencji zastosowania wnioskowania per analogiam celem wypełnienia luki w prawie.

Powyższe dywagacje na temat znaczenia pojęcia „zasada prawa”, zwłaszcza dotyczące podkreślenia doniosłości aksjologicznej, jaka je charakteryzuje, pozwala dostrzec rolę, jakie w systemie prawa spełniają zasady prawa. W procesie tworzenia prawa zasady prawa grają rolę czynnika, który sprzyja utrzymaniu jednolitości systemu prawa – tworzenie nowych norm musi następować przy uwzględnieniu obowiązujących w systemie zasad prawa, a zatem normy nowe nie mogą pozostawać w sprzeczności z zasadami^[12]. Odnosnie zaś do stosowania prawa – na skutek przypisywania zasadom szczególnej wagi uznaje się, iż zdolne są one do derogowania zwykłych norm w sytuacji kolizji zasady z normą, co niewątpliwie zapewnia także ochronę wartości najważniejszych dla porządku prawnego^[13].

2.1. Znaczenie zasad w prawie rzymskim

Podkreślenia wymaga, iż zasady prawa były znane już w starożytności, przy czym rozbudowano je w prawie rzymskim. Różne maksymy i reguły prawa formułowane były od czasów rzymskiego prawa klasycznego, który to okres datuje się na lata 27 p.n.e. – 284 n.e. Daleko posunięty pragmatyzm rzymskich jurystów oraz niechęć do tworzenia definicji o charakterze uniwersalnym spowodowały, iż prawo rzymskie nie stworzyło spójnej teorii zasad prawa, ograniczając się do przedstawienia ich sensu i roli na tle poszczególnych stanów faktycznych – kazusów w Digestach justyniańskich czy w Kodeksie justyniańskim. Wskazać jednakże należy, iż wśród pism klasycznych jurystów znaleźć można liczne księgi zawierające zbiory reguł prawnych, tzw. *regularum libri*^[14]. Wyrazem powyższego jest niewątpliwie również wyodrębnienie w systematyce Digestów tytułu poświęconego regułom (D.50,17 De diversis regu-

ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 1691) oraz wyodrębniony w niej rozdział 2 „Zasady ogólne”.

¹² Wróblewski, „Prawo obowiązujące”, 29.

¹³ Kazimierz Opałek, Jerzy Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969), 94.

¹⁴ Agnieszka Kacprzak, Jerzy Krzynówek, Witold Wołodkiewicz, *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej* (Warszawa: C.H. Beck, 2006), 7–8.

lis iuris antiqui)[15].

Niewątpliwie w prawie rzymskim – jak i we współczesnej teorii prawa – pojęcie zasad prawnych jest wysoce niejednoznaczne. Zasady prawa bowiem przyjmowały w starożytnym Rzymie postać tzw. paremii prawniczych, które określane były również regułami prawa, maksymami lub sentencjami, w związku z czym za uprawnione można uznać stwierdzenie, iż zakres tego pojęcia jest raczej szeroki[16]. Warto przy tym zwrócić uwagę, iż ścisły związek z treścią rozstrzygnięć powodował, że w okresie prawa klasycznego *regulae* nie miały charakteru samodzielnego, w związku z czym co do zasady nie stanowiły one reguł prawnych w rozumieniu definicji stworzonej przez jurystę Paulusa:

D. 50,17,1

Paulus libro 16 ad Plautium:

Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, et, ut ait Sabinus, quasi causae coniectio est, quae simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.

D. 50,17,1

Paulus w księdze szesnastej Komentarza do dzieła Plautiusa:

Regułą prawa jest to, co opisuje dany problem w sposób zwięzły. Nie prawo wynika z reguły, lecz reguła musi znajdować oparcie w istniejącym prawie. Za pomocą reguły krótko przedstawiamy stan rzeczy i jak powiada Sabinus, sprawa jest jakby wyjaśniona. Jeżeli tylko [reguła] w jakiegokolwiek części jest wadliwa, traci swoją użyteczność[17].

Przyznać należy, iż w ten sposób wyrażane reguły i zasady prawne miały charakter bardziej instrukcyjny i nie stanowiły wiążącego instrumentu prawnego, podstawowym zaś celem ich zastosowania było rozstrzygnięcie sporu czy problemu w sposób zgodny z prawem. Stwierdzić zatem można, że zasady prawa w prawie rzymskim były powszechnie uznanymi zasadami praktyki prawnej, stosowanymi w braku normy pisanej lub zwyczajowej w celu rozwią-

¹⁵ Tomasz Palmirski, Krzysztof Hilman, Piotr Niczyporuk, *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. VII: *Księgi 48–50* (Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2017), 180–181.

¹⁶ Tomasz Palmirski, „O różnych regułach dawnego prawa. 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz” *Zeszyty Prawnicze* 6, nr 2 (2006): 221–326.

¹⁷ Palmirski, „O różnych regułach dawnego prawa”, 224–225.

zania konkretnego zagadnienia prawnego[18].

Warto również zwrócić uwagę na bardziej praktyczny aspekt znaczenia zasad prawa w rzeczywistości prawnej, bowiem zasady, reguły i paremie stanowiły (i po dziś dzień stanowią) ponadto „element retoryki prawniczej” oraz argumentacji[19]. Wskazuje się ponadto, że łacińskie paremie i zwroty stanowią znaczne ułatwienie w porozumiewaniu się prawników działających w różnych systemach prawnych – w szczególności tych kształconych w systemie prawnym Europy kontynentalnej i tych kształconych w systemie *common law*[20].

Współcześnie trudno znaleźć głosy sprzeciwiające się tezie, iż prawo rzymskie ukształtowało większość kontynentalnych systemów prawnych, wciąż jednak stosunkowo niewiele jest opracowań poświęconych wpływom rzymskiej myśli prawnej na system *common law*. Podkreślenia w tym miejscu wymaga stanowisko brytyjskiego romanisty Petera Steina, który wskazuje, iż „prawo rzymskie jest bardziej zbliżone do *common law* niż jakikolwiek współczesny system oparty na prawie rzymskim”[21]. Na pewne podobieństwa najważniejszych zasad i instytucji obu systemów wskazuje również William Buckland; w pierwszej kolejności należy do nich zaliczyć unikanie – zarówno przez brytyjskich prawników, jak i rzymskich jurystów – wszelkich uogólnień oraz definicji i działanie w oparciu o konkretne kazusy[22]. Nie można pominąć także faktu, iż większość podstawowych zasad w systemie *common law* dotyczących chociażby dziedziczenia, zobowiązań, hipotek, spółek czy przeprowadzania postępowania dowodowego wywodzi się z przetrwania lub odrodzenia prawa rzymskiego w prawie angielskim[23].

18 Jarosław Sozański, „Powstawanie i charakter ogólnych zasad prawa oraz ich rola w prawie międzynarodowym publicznym (z uwzględnieniem prawa wspólnotowego). Uwagi wprowadzające do analizy zagadnienia” *Roczniki Nauk Prawnych* 15, nr 1 (2005): 135–180.

19 Jerzy Zajadło, „Terminologia łacińska w pracy współczesnego prawnika: retoryczny ozdobnik czy warsztatowa konieczność?” *Edukacja Prawnicza*, nr 1 (2021): 27–35.

20 Witold Wołodkiewicz, „Tradycja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym” *Palestra* 31, nr 10–11 (1987): 66–85.

21 Peter Stein, *Roman Law and English Jurisprudence. Yesterday and Today* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 27.

22 William Warwick Buckland, Arnold Duncan McNair, *Roman Law and Common Law. A Comparison in Outline* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965), 16.

23 Charles Phineas Sherman, *Roman Law in the Modern World* (New York: Baker, Voorhis & Co., 1924), 360–361; na ten temat także Edward Arthur Whittuck, „Roman

3 | Znaczenie zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*

3.1. Znaczenie zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* w prawie rzymskim

Rozważania dotyczące występowania, znaczenia i zakresu zastosowania zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* należy rozpocząć od jej rzymskiego rodowodu.

Wyrażne zdefiniowanie zasady dotyczącej ciężaru dowodu w procesie zostało przekazane przez Paulusa w komentarzu do edyktu pretorskiego. Znajduje się on na początku tytułu trzeciego księgi dwudziestej drugiej Digestów justyniańskich, zatytułowanego „*De probationibus et praesumptionibus*” („O dowodach i domniemaniach”):

D.22,3,2:

2. *Paulus libro sexagesimo nono ad edictum: Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*

D.22,3,2:

2. Paulus w księdze sześćdziesiątej dziewiątej *Komentarza do edyktu*: Ciężar dowodu spoczywa na tym, kto twierdzi, a nie na tym, kto zaprzecza^[24].

Jedną z podstawowych zasad rzymskiego procesu było to, iż skutki prawne wynikające z określonego stanu faktycznego wywodził powód (*actor*), na którym spoczywał obowiązek wykazania okoliczności uzasadniających dochodzone roszczenie. Nie oznaczało to jednak, że rozkład ciężaru dowodu pozostawał w każdym wypadku niezmiennie po jego stronie. W określonych sytuacjach mógł on bowiem ulec przesunięciu na pozwanego (*reus*), zwłaszcza wtedy, gdy pozwany – nie negując samej podstawy faktycznej powództwa – podnosił zarzut procesowy zmierzający do udaremnienia skuteczności dochodzonego roszczenia, co powodowało konieczność wykazania przez pozwanego okoliczności stanowiących podstawę jego twierdzeń^[25]. Do takiej właśnie

Law in the Modern World” *Journal of Comparative Legislation and International Law* 2, nr 1 (1920): 104–109.

²⁴ Tomasz Palmirski, Krzysztof Hilman, Piotr Niczyporuk, *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. IV: *Księgi 20–27* (Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2014), 180–181.

²⁵ Witold Wołodkiewicz, „Łacińskie reguły prawne dotyczące ciężaru dowodu w procesie” *Palestra*, nr 9 (2014): 254–257.

konfiguracji procesowej odnosi się fragment autorstwa jurysty Ulpiana, znajdujący się w Digestach justyniańskich:

D.44,1,1

Ulpianus libro quarto ad edictum:

Agere etiam is videtur, qui exceptione utitur: nam reus in exceptione actor est.

D.44,1,1

Ulpianus w księdze czwartej *Komentarza do edyktu*:

Uważa się, że procesuje się również ten, kto posługuje się zarzutem procesowym, albowiem w zarzucie procesowym pozwany przyjmuje rolę powoda[26].

Przekaz ten stanowi jedno z klasycznych świadectw rzymskiej refleksji jurystycznej nad problematyką rozkładu ciężaru dowodu oraz funkcją zarzutów procesowych w strukturze postępowania formułkowego. Analizowany tekst ukazuje zarazem, że choć jursprudence rzymska nie wypracowała w pełni systematycznej teorii dowodów, dostrzegała praktyczne konsekwencje związane z koniecznością wykazywania określonych twierdzeń przez tę stronę sporu, która wywodzi z nich korzystne dla siebie skutki prawne.

4 | Zasada *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* w polskim prawie cywilnym

W prawie polskim zasada *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* stosowana jest w odniesieniu do rozkładu ciężaru dowodu w prawie cywilnym oraz w prawie karnym. Wskazać należy, iż kontradiktoryjny sposób prowadzenia postępowania określa zasady gromadzenia i oceny dowodów, a także wymogi dotyczące ich wiarygodności, wprowadzając jednocześnie sankcje dowodowe za nieudolność w sprostaniu temu obowiązкови[27]. Na gruncie doktrynalnym od lat toczy się spór w zakresie rozróżnienia ciężaru dowodu w znaczeniu materialnym oraz formalnym. Problematyka ta niejednokrotnie była tematem

²⁶ Krzysztof Hilman, Magdalena Hładyszewska, Tomasz Palmirski, Anna Maria Wasyl, Hubert Wolanin, Jan Zabłocki, Jarosław Reszczyński, *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. VI: *Księgi 41–44* (Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2016), 328–329.

²⁷ Aneta Łazarska, *Proces sądowego wymierzania sprawiedliwości* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2025), 289.

publikacji[28] i nie będzie przedmiotem rozważań na gruncie niniejszego opracowania. Zdaniem autorki nie ulega wątpliwości, iż materialnoprawna problematyka *onus probandi* wynika bezpośrednio z treści art. 6 Kodeksu cywilnego, zgodnie z którym ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne[29] niemniej nie sposób nie zauważyć, iż jego realizacja następuje dopiero na etapie proceduralnym, nie zaś wyłącznie na poziomie rozważań przed wszczęciem postępowania sądowego, niejednokrotnie bowiem konieczne jest uwzględnienie specyficznych okoliczności danej sprawy[30]. Przepisem prawa proceduralnego regulującym powyższą kwestię jest art. 232 Kodeksu postępowania cywilnego, który obliuguje strony do wskazania dowodów dla stwierdzenia faktów, z których wywodzą skutki prawne[31].

Istotną różnicą pomiędzy ciężarem dowodu na gruncie prawa cywilnego i prawa karnego niewątpliwie jest stopień szacowania prawdopodobieństwa – w prawie karnym wątpliwości co do winy zawsze są rozstrzygane na korzyść oskarżonego (zgodnie z zasadą *in dubio pro reo*). Nie sposób jednak znaleźć podobne rozwiązanie na gruncie prawa cywilnego. W ślad za przedstawicielami doktryny należy podzielić pogląd, iż sąd, ważąc kwestie dowodowe, winien być dostatecznie przekonany o zaistnieniu lub niezaistnieniu danego faktu, by uznać go za prawdziwy, a przekonanie to ujmowane jest w sposób opisowy (np. poprzez określenia „pewność”, „wysokie prawdopodobieństwo”, „możliwość”,

28 Izabela Adrych-Brzezińska, „Ciężar dowodu – zagadnienie z pogranicza prawa cywilnego materialnego i procesowego” *Studia Iuridica* 70 (2017): 29–30; na ten temat też Andrzej Grzegorz Harla, „Ciężar dowodu a podstawy rewizyjne w postępowaniu cywilnym” *Państwo i Prawo*, nr 8 (1990): 77; Kazimierz Piasecki, „Prawda w procesie cywilnym” *Nowe Prawo*, nr 2–3 (1989): 29; Aneta Tyc, „Ciężar dowodu – wokół definicji oraz dopuszczalności umownej regulacji” *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*, nr 2 (2012): 199–208; Wiktor Warniełło, „Postępowanie cywilne – ciężar dowodu w znaczeniu materialnym i formalnym – konsekwencje procesowe nieudowodnienia faktu, z którego strona wywodzi skutki prawne. Glosa do wyroku SN z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 71/09” *Orzecznictwo Sądów Polskich*, nr 3 (2014): 399–415.

29 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 1071 ze zm.).

30 Krzysztof Kołakowski, *Dowodzenie w procesie cywilnym* (Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, 2000), 74.

31 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568 ze zm.) (dalej: k.p.c.).

„niemożliwość”)[32]. Mając na uwadze powyższe rozważania, należy stwierdzić, iż problematyka ciężaru dowodu ma wpływ na wynik sporu sądowego, zatem niewątpliwie jest istotna z punktu widzenia stron procesu.

Znaczenie zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* jest szczególnie doniosłe w sprawach o charakterze odszkodowawczym, w których powód zobowiązany jest wykazać przesłanki odpowiedzialności, w tym fakt powstania szkody, zdarzenie ją wywołujące oraz adekwatny związek przyczynowy. Problematyka rozkładu ciężaru dowodu w sporach o odszkodowanie poruszana była już na gruncie przedwojennego orzecznictwa Sądu Najwyższego. W orzeczeniu z dnia 23 marca 1928 r. Sąd Najwyższy wskazał, że „w sporze o odszkodowanie ciężar dowodu co do istnienia związku przyczynowego między działaniem lub zaniechaniem pozwanego a szkodą powoda spoczywa na powodzie”[33], zaś w orzeczeniu z dnia 12 kwietnia 1938 r. uznał, że osoba dochodząca odszkodowania za bezprawnie zajęte i zlicytowane jej rzeczy w kwocie wyższej niż ustalona przez komornika w postępowaniu egzekucyjnym musi taką wartość udowodnić[34]. Natomiast w postanowieniu z dnia 14 kwietnia 1981 r. Sąd Najwyższy wskazał także na aspekt ekonomiczny: „Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne. W sprawach o naprawienie szkody wyrządzonej przez pracownika zakładowi pracy na zakładzie pracy spoczywa ciężar udowodnienia wysokości szkody. Dlatego też jego obciąża obowiązek uiszczenia zaliczki potrzebnej na przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego mającej na celu wyliczenie powstałej szkody bez względu na to, czy dowód ten dopuszczony został z urzędu, czy na wniosek którejkolwiek ze stron”[35].

Realizacja ciężaru dowodu w praktyce procesowej nie ogranicza się wyłącznie do inicjatywy dowodowej strony, lecz pozostaje ściśle związana z charakterem dowodów dopuszczanych przez sąd. W tym kontekście szczególne znaczenie przypisać należy dowodowi z opinii biegłego, który w sprawach wymagających wiadomości specjalnych pełni funkcję kluczowego instrumentu

32 Piotr Rylski, „Stopień dowodu w postępowaniu cywilnym – zagadnienia podstawowe” *Polski Proces Cywilny*, nr 3 (2016): 493; na ten temat również Izabela Adrych-Brzezińska, *Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 101; Katarzyna Krupa-Lipińska, *Związek przyczynowy jako przesłanka odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2020), 29–133.

33 Orzeczenie SN z dnia 23 marca 1928 r., C 329/27.

34 Orzeczenie SN z dnia 12 kwietnia 1938 r., C II 2683/37.

35 Postanowienie SN z dnia 14 kwietnia 1981 r., IV PZ 21/81.

ustalania stanu faktycznego. Zgodnie z treścią art. 278 § 1 k.p.c. sąd zasięga opinii biegłego w przypadkach, gdy dla rozstrzygnięcia sprawy konieczne jest posiadanie wiedzy specjalistycznej wykraczającej poza zakres wiadomości ogólnych^[36].

W polskim modelu postępowania cywilnego biegły powoływany jest przez sąd, który dokonuje jego wyboru z listy biegłych sądowych lub spośród osób posiadających odpowiednie kwalifikacje. W tym miejscu podkreślenia wymaga, iż aktualnie nie funkcjonuje żaden ogólnopolski samorząd biegłych sądowych w rozumieniu organizacji zawodowej^[37], a mimo zgłaszanych postulatów ustawa ujednolicająca kryteria wyznaczania biegłych wciąż znajduje się na etapie konsultacyjnym. Co za tym idzie, jedynym aktem normatywnym regulującym instytucję biegłego sądowego pozostaje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych^[38]. Zgodnie z § 1 tego rozporządzenia biegłych sądowych ustanawia prezes danego sądu okręgowego na okres 5 lat. Kandydat na biegłego sądowego powinien korzystać z pełni praw cywilnych i obywatelskich, a także mieć ukończony 25. rok życia. W dalszej kolejności przyszły biegły powinien posiadać wiedzę teoretyczną i doświadczenie w określonej dziedzinie, udzielać rękojmi właściwego wykonywania zadań oraz oczywiście zgadzać się na pełnienie funkcji biegłego. Dysponowanie odpowiednią wiedzą powinno być udokumentowane, a ocena, czy przyszły biegły dostatecznie wykazał swoje kompetencje, ostatecznie należy do prezesa sądu^[39].

W doktrynie i orzecznictwie niejednokrotnie wskazuje się, że podstawowym warunkiem dopuszczenia dowodu z opinii biegłego jest złożenie odpowiedniego wniosku dowodowego przez stronę, dopuszczenie takiego dowodu z urzędu ma bowiem miejsce tylko w wyjątkowych sytuacjach^[40]. Już takie

³⁶ Art. 278 § 1 k.p.c.

³⁷ Wskazania jednak wymaga, że biegli niektórych specjalizacji tworzą ugrupowania – m.in. Stowarzyszenie Psychologów Sądowych w Polsce, Polskie Stowarzyszenie Biegłych Sądowych do Spraw Wypadków Drogowych.

³⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. Nr 15, poz. 133).

³⁹ § 12 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie biegłych sądowych.

⁴⁰ Krzysztof Knoppek, „Ocena dowodu z opinii biegłego”, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. II, cz. 2: *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, red. Tadeusz Ereciński, Tadeusz Wiśniewski (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 405–407. W tym miejscu wskazać należy, że szeroko negowany jest w doktrynie wyrok SN

rozstrzygnięcie kwestii dowodu z opinii biegłego przez ustawodawcę pokazuje, że zasadniczy ciężar dowodowy w zakresie wykazania okoliczności wymagających wiadomości specjalnych realizowany jest poprzez inicjatywę dowodową stron. Oczywiście ocena potrzeby skorzystania z wiadomości specjalnych biegłego stanowi suwerenną decyzję sądu^[41], przy czym należy wskazać, iż biegły jest jedynie pomocnikiem sądu^[42], a okoliczność posiadania przez sędziego wiadomości z danej dziedziny nie zwalnia sądu z przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego^[43].

Okoliczności, które mają być wyjaśnione przez biegłego, oraz stopień ich skomplikowania implikują formę opinii – pisemną lub ustną. Podkreślenia wymaga fakt, iż do dziś ustawodawca nie zdecydował się na określenie elementów fakultatywnych i obligatoryjnych opinii sądowej (wyjątkiem jest art. 285 k.p.c. wskazujący, iż opinia powinna zawierać uzasadnienie). Wobec powyższego w judykaturze oraz doktrynie ukształtowano pewną praktykę w tym zakresie^[44]. W pierwszej kolejności treść opinii powinna odpowiadać zakresłonej przez strony tezie dowodowej oraz odpowiadać na wszystkie skierowane pytania i zagadnienia^[45]. Jak wspomniano wcześniej, układ opinii nie został określony, a biegli posługują się wypracowanymi wzorcami, zgodnie z którymi opinia powinna składać się z co najmniej czterech części – wstępu, szczegółowego

z dnia 7 marca 2013 r., II CSK 422/12, w którym sąd wskazał, iż nieprzeprowadzenie z urzędu dowodu z opinii biegłego mogłoby stanowić pogwałcenie elementarnych zasad, którymi kieruje się sąd przy wymierzaniu sprawiedliwości – zdaniem zdecydowanej większości przedstawicieli doktryny narzucanie dowodu z opinii biegłego może naruszyć zasadę równości stron.

⁴¹ Wyrok SN z dnia 24 października 2002 r., I CKN 1466/00.

⁴² Orzeczenie SN z dnia 29 listopada 1949 r., Wa.C. 167/49; a także wyrok SN z dnia 20 maja 2022 r., II CSKP 399/22; wyrok SA w Lublinie z dnia 17 stycznia 2022 r., I ACa 171/21; wyrok SA w Krakowie z dnia 22 lipca 2021 r., I ACa 151/20; wyrok SO w Słupsku z dnia 1 marca 2013 r., IV Ca 49/13.

⁴³ Tadeusz Ereciński, „Art. 278 – Wezwanie biegłych”, [w:] *Postępowanie dowodowe. Komentarz do art. 227–315 k.p.c.*, red. Marcin Dziurda, Tadeusz Ereciński (Warszawa: Wolters Kluwer, 2024), 230.

⁴⁴ Aleksandra Klich, „Art. 285 – Opinia. Cel i istota regulacji”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. Piotr Ryłski, Andrzej Olaś (Warszawa: C.H. Beck, 2025).

⁴⁵ Arkadiusz Turczyn, „Art. 285. Uzasadnienie opinii biegłego; opinia łączna; dodatkowy termin”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1–505³⁹*, t. I, red. Olga Piaskowska (Warszawa: Wolters Kluwer, 2024), 697.

opisu, wniosków końcowych i uzasadnienia[46].

Część wstępna opinii obejmuje identyfikację osoby biegłego ze wskazaniem, czy posiada on status stałego biegłego sądowego, czy też został powołany incydentalnie w konkretnej sprawie (biegły *ad hoc*)[47]. Zawiera ona również określenie dziedziny wiedzy specjalistycznej reprezentowanej przez biegłego, a także wskazanie podstawy prawnej sporządzenia opinii, wraz z określeniem jej zakresu wynikającego z treści postanowienia dowodowego.

W dalszej kolejności, w części opisowej, biegły przedstawia podstawę faktyczną sporządzanej opinii, obejmującą ustalony stan faktyczny stanowiący punkt wyjścia dla dokonanej analizy. Element ten uzupełniany jest przez charakterystykę zastosowanej metodologii badawczej oraz opis przebiegu przeprowadzonych czynności badawczych[48].

Końcowy segment opinii stanowią wnioski biegłego wraz z ich uzasadnieniem, które mają kluczowe znaczenie z perspektywy celu przeprowadzenia tego dowodu[49]. Tak ukształtowana struktura opinii biegłego umożliwia sądowi dokonanie wszechstronnej oceny jej rzetelności i przydatności dla rozstrzygnięcia sprawy, a w konsekwencji stanowi ona istotny element realizacji zasady ciężaru dowodu.

Istotnym elementem konstrukcji dowodu z opinii biegłego jest również kwestia jego finansowania. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami[50] koszty opinii biegłego pokrywane są co do zasady przez stronę, która wnosi o przeprowadzenie tego dowodu, przy czym ostateczne rozliczenie kosztów następuje w orzeczeniu kończącym postępowanie, zgodnie z zasadą odpowiedzialności za wynik sprawy. W praktyce oznacza to, że powód, na którym spoczywa ciężar dowodu, często zobowiązany jest do poniesienia zaliczki na poczet wynagro-

46 Aleksandra Klich, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz* (Warszawa: C.H. Beck, 2016), 272–274; o strukturze opinii pisali m.in. Stefan Kalinowski, *Biegły. Ogólne wiadomości z prawa dowodowego. Prawa i obowiązki biegłego. Biegły w postępowaniu karnym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973); Marek Rybarczyk, *Biegły w postępowaniu sądowym. Opinia. Odpowiedzialność. Wynagrodzenie* (Warszawa: C.H. Beck, 2001), 48–50.

47 Andrzej Marciniak, „Art. 285 [opinia]”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. II: *Komentarz do art. 205¹–424¹²*, red. Andrzej Marciniak (Warszawa: C.H. Beck, 2019), 370.

48 Wyrok SN z dnia 7 grudnia 2011 r., II CSK 141/11; zob. także wyrok SA w Katowicach z dnia 23 listopada 2016 r., I ACa 501/16.

49 Wyrok SA w Szczecinie z dnia 17 stycznia 2017 r., III AUa 353/16.

50 Art. 130⁴ k.p.c. oraz art. 89 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2025 r., poz. 1228 ze zm.).

dzenia biegłego, co dodatkowo wzmacnia ekonomiczny wymiar realizacji omawianej zasady.

Jak wcześniej wspomniano, dla ustalenia zasadności niektórych roszczeń w sprawach o odszkodowanie niezbędne jest zasięgnięcie dowodu z opinii biegłego, np. z zakresu chirurgii, ortopedii czy neurologii, w celu ustalenia stanu zdrowia, rodzaju ewentualnych schorzeń i uszkodzeń ciała, a także następstw z tym związanych^[51]. Z analizy aktualnego orzecznictwa można wywieść wnioski, iż sądy chętnie i często korzystają z wiadomości specjalnych, niejednokrotnie opierając na sporządzonej w sprawie opinii wydawany wyrok. Przykładem może być sprawa prowadzona przed Sądem Apelacyjnym w Katowicach pod sygn. akt V ACa 783/12, w której sąd pierwszej instancji wskazał, iż „całościowa opinia, już tylko samego biegłego neurologa, daje podstawy do wnioskowania, iż istnieje prawdopodobieństwo, graniczące z pewnością, iż przedstawiony powyżej stan zdrowia powoda – po wypadku – ma z tymże wypadkiem związek przyczynowy odpowiadający normie art. 361 § 1 k.c.”^[52]. Stanowisko to podtrzymał Sąd Apelacyjny, w uzasadnieniu powołując się na „niepodważoną skutecznie przez pozwanego opinię biegłego neurologa jako źródło wiadomości specjalnych dla sądu *meriti*”. Powyższe nie oznacza jednak, że opinia biegłego ma charakter wiążący dla sądu. Zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów, sąd dokonuje jej oceny na równi z innymi dowodami, badając jej spójność, logiczność oraz zgodność z zasadami wiedzy i doświadczenia życiowego. Niejednokrotnie zdarza się także, że sąd pomija dowód z opinii biegłego, gdy ma możliwość dostatecznego wykazania stanu faktycznego innymi dowodami. W tym miejscu wskazać można chociażby Sąd Apelacyjny w Krakowie, który wobec uwzględnienia zeznań świadków na okoliczność stanu psychicznego powódki pominął wnioskowany dowód z opinii biegłego psychologa i psychiatry^[53].

Niemniej jednak praktyka orzecznicza wskazuje, że w wielu przypadkach opinia biegłego stanowi podstawowy punkt odniesienia dla rozstrzygnięcia sprawy. W tym kontekście można zaś stwierdzić, że współczesna realizacja zasady ciężaru dowodu w polskim postępowaniu cywilnym, zwłaszcza w sprawach wymagających wiadomości specjalnych, przejawia się w znacznym

⁵¹ Ewa Jędrzejewska, *Odszkodowanie za szkody z OC posiadacza pojazdu w związku z wypadkiem drogowym. Postępowanie. Wzory* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2022), 192–193.

⁵² Wyrok SA w Katowicach z dnia 8 marca 2013 r., V ACa 783/12.

⁵³ Wyrok SA w Krakowie z dnia 27 marca 2024 r., I ACa 572/22.

stopniu poprzez przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego. Powód, chcąc skutecznie wykazać zasadność swojego roszczenia, musi nie tylko wskazać odpowiednie fakty, lecz także doprowadzić do ich potwierdzenia przy wykorzystaniu wiedzy specjalistycznej, co czyni opinię biegłego jednym z centralnych instrumentów realizacji zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*.

5 | Zasada *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* w systemie common law

Przechodząc zaś do rozważań w zakresie obowiązywania zasady *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*, wskazać należy, że ciężar dowodu w systemie common law również stanowi jeden z fundamentów postępowania cywilnego, a konstrukcja tej zasady wykazuje zarówno podobieństwa, jak i istotne różnice w stosunku do rozwiązań przyjętych w prawie polskim.

Podobnie jak w prawie polskim, także w prawie angielskim wyróżnia się ciężar dowodu w znaczeniu materialnym (*legal burden of proof*) – niezbędny do przekonania sądu o prawdziwości określonych twierdzeń – oraz ciężar dowodu w znaczeniu formalnym (*evidential burden of proof*) – stanowiący ciężar dostarczenia środków dowodowych w trakcie procesu⁵⁴. Zestawienie tych konstrukcji wskazuje na wyraźną zbieżność funkcjonalną obu systemów, mimo odmiennych tradycji prawnych.

W brytyjskim procesie cywilnym, analogicznie do systemu polskiego, to strona wywodząca określone skutki prawne z danych twierdzeń zobowiązana jest do ich udowodnienia. Powód musi wykazać istnienie obowiązku zachowania należytej staranności (*duty of care*), naruszenie tego obowiązku (*breach of duty*) oraz związek przyczynowy (*causation*). Problematyka zastosowania zasady rozkładu ciężaru dowodu poruszana jest m.in. w orzeczeniu z 1942 r. w sprawie *Joseph Constantine Steamship Line Ltd v Imperial Smelting Corporation Ltd*. W przedmiotowym stanie faktycznym Imperial Smelting Corporation Ltd domagała się odszkodowania z tytułu niewykonania postanowień umownych przez Joseph Constantine Steamship Line Ltd. Pozwany w trakcie procesu wskazywał na brak winy po swojej stronie z uwagi na wybuch w ładowni statku, który nie był spowodowany jego zaniechaniami. W rozstrzygnięciu Izba

⁵⁴ John Dyson Heydon, *Evidence. Cases and Materials* (London: Butterworths, 1984), 13–14.

Lordów wskazała, iż strona wskazująca na nieważność umowy musi udowodnić, że zdarzenie uniemożliwiło lub znacznie zmieniło jej wykonanie, nie musi jednak jednoznacznie dowodzić, że zdarzenie wywołujące nieważność nie było jej winą. Ciężar dowodu w tym zakresie spoczywa na drugiej stronie^[55]. Podkreślenia wymaga, że w uzasadnieniu wskazanego orzeczenia sędziowie wprost powołują się na omawianą w niniejszym artykule zasadę: „Zgadzaając się z szanownym sędzią pierwszej instancji, uważam, że ciężar dowodu w każdej konkretnej sprawie zależy od okoliczności, w jakich powstaje roszczenie. Zasadniczo obowiązuje zasada *Ei qui affirmat non ei qui negat incumbit probatio*. Jest to starożytna zasada oparta na zdrowym rozsądku i nie należy od niej odchodzić bez ważnych powodów. Pozycja w zakresie dowodu braku odpowiedzialności za zdarzenie w takiej sprawie jak niniejsza nie różni się zbyt od pozycji powoda w powództwie o zaniedbanie, w którym zarzuca się mu współudział w szkodzie. W takim przypadku powód musi udowodnić, że pozwany dopuścił się jakiegoś niedbalstwa lub zaniechania, które spowodowało lub istotnie przyczyniło się do szkody. Jednakże to pozwany musi udowodnić, jeśli tak twierdzi, że doszło do współudziału osoby poszkodowanej w szkodzie, choć i w tym przypadku ciężar dowodu może zostać łatwo przeniesiony. (...) Same okoliczności zdarzenia, które doprowadziło do zdarzenia, mogą wystarczyć do dostarczenia dowodu *prima facie*, że powód sam ponosi za nie odpowiedzialność; jeśli jednak tak nie jest, to pozwany musi udowodnić to, co zarzuca”^[56].

Sposób realizacji obowiązku powoda pozostaje w ścisłym związku z charakterem postępowania oraz znaczącą rolą stron w zakresie gromadzenia

⁵⁵ *Joseph Constantine Steamship Line Ltd v Imperial Smelting Corporation Ltd* [1942] AC 154.

⁵⁶ Tłumaczenie własne; oryginał: „In general the rule which applies is «*Ei qui affirmat non ei qui negat incumbit probatio*». It is an ancient rule founded on considerations of good sense and it should not be departed from without strong reasons. The position as to proof of non-responsibility for the event in such a case as the present is not very different from the position of a plaintiff in an action for negligence where contributory negligence on his part is alleged. In such a case the plaintiff must prove that there was some negligent act or omission on the part of the defendant which caused or materially contributed to the injury. But it is for the defendant to prove affirmatively, if he so contends, that there was contributory negligence on the part of the person injured, though here again the onus may easily be shifted. (...) The mere circumstances of the occurrence which led to the event may be sufficient to supply *prima facie* evidence that the plaintiff is himself responsible for it; but if that is not so it is for the defendant to prove that which he alleges”.

i przedstawiania materiału dowodowego, jednak nie może być ujmowany wyłącznie w kategoriach formalnej inicjatywy dowodowej stron, a powinien być analizowany w korelacji z charakterem oraz funkcją poszczególnych środków dowodowych, które umożliwiają wykazanie relewantnych dla rozstrzygnięcia sprawy okoliczności. W realiach systemu *common law* szczególnego znaczenia nabiera w tym kontekście dowód z opinii eksperta (*expert evidence*), który w sprawach wymagających wiadomości specjalnych stanowi jeden z zasadniczych instrumentów pozwalających stronie na efektywne wywiązanie się z ciężącego na niej obowiązku dowodowego.

W konsekwencji w wielu kategoriach spraw – zwłaszcza o charakterze odszkodowawczym – wykazanie kluczowych elementów odpowiedzialności, takich jak istnienie szkody czy związek przyczynowy, pozostaje w praktyce uzależnione od przedstawienia przekonującej opinii eksperckiej. Powyższe uzasadnia potrzebę bliższej analizy mechanizmów powoływania biegłych oraz zasad przeprowadzania tego dowodu.

W zakresie regulacji dowodu z opinii biegłego kluczowe znaczenie mają przepisy *Civil Procedure Rules*, w szczególności Part 35 *Experts and Assessors*[57]. W odróżnieniu od modelu polskiego system angielski przyznaje stronom znacznie większą autonomię w zakresie powoływania biegłych – to strony co do zasady wybierają ekspertów, którzy sporządzają opinie na ich zlecenie, przy czym opinie te mają formalny status dowodowy, o ile spełniają wymogi określone w przepisach proceduralnych. Jednocześnie – podobnie jak w polskiej procedurze cywilnej – biegły pełni funkcję pomocniczą sądu, a jego nadrzędnym obowiązkiem jest działanie na rzecz sądu (*duty to the court*), co oznacza, że powinien on zachować obiektywizm i niezależność, niezależnie od tego, która ze stron go powołała. Wskazuje na to bezpośrednio Rule 35.3 – *Experts – overriding duty to the court*[58].

Instytucją charakterystyczną dla prawa anglosaskiego, stanowiącą istotną różnicę pomiędzy regulacjami, jest możliwość powołania przez każdą ze stron innego biegłego tej samej specjalizacji; jednak w *Civil Procedure Rules* przewidziano także możliwość powołania jednego, wspólnego biegłego (*single joint expert*). Zgodnie z Rule 35.7 może mieć to miejsce wówczas, gdy dwie lub więcej

57 Civil Procedure Rules 1998, Part 35, <https://www.legislation.gov.uk/ukqi/1998/3132/part/35/made> [dostęp: 24.03.2026].

58 Civil Procedure Rules, Rule 35.3, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part35> [dostęp: 24.03.2026].

stron chce przedstawić dowód z opinii biegłego, przy czym w pierwszej kolejności wybór osoby biegłego obciąża strony postępowania, a dopiero gdy strony nie mogą dojść do porozumienia, decyzję podejmuje sąd, wybierając biegłego z listy. Powyższe rozwiązanie ma przede wszystkim na celu ograniczenie kosztów postępowania oraz uniknięcie przedstawiania sprzecznych opinii. W praktyce ma to miejsce w przypadku spraw o mniejszej wartości przedmiotu sporu lub w sytuacjach, gdy opinia nie budzi istotnych kontrowersji[59].

Kolejną istotną różnicą pomiędzy dowodem z opinii biegłego w systemie prawa polskiego a brytyjskiego jest samo ujęcie osoby biegłego. Jak wskazano już w niniejszym opracowaniu, w systemie prawa polskiego brak jest szczegółowych unormowań dotyczących biegłych. Brytyjski prawodawca wykazuje w tym zakresie zdecydowanie większą świadomość potrzeby wprowadzenia takiej regulacji, już bowiem na początku działu poświęconego dowodom z opinii, w Rule 35.2, zdecydował się na umieszczenie definicji legalnej biegłego:

35.2

(1) *A reference to an ‘expert’ in this Part is a reference to a person who has been instructed to give or prepare expert evidence for the purpose of proceedings.*

(2) *‘Single joint expert’ means an expert instructed to prepare a report for the court on behalf of two or more of the parties (including the claimant) to the proceedings[60].*

35.2

(1) Odniesienie do „biegłego” w niniejszej części oznacza osobę, której zlecono przedstawienie lub sporządzenie opinii biegłego na potrzeby postępowania.

(2) „Wspólny biegły sądowy” oznacza biegłego, któremu zlecono sporządzenie opinii dla sądu w imieniu co najmniej dwóch stron postępowania (w tym powoda)[61].

Również sama forma opinii biegłego została uregulowana na gruncie normatywnym – podstawowe zasady jej sporządzenia uregulowane są w Rule 35.10

59 Informacje uzyskane w wyniku przeprowadzonej analizy spraw prowadzonych przez kancelarię Levenes Solicitors (Londyn) podczas kwerendy badawczej w ramach projektu finansowanego z programu „Regionalna inicjatywa doskonałości”.

60 Civil Procedure Rules, Rule 35.2, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part35> [dostęp: 24.03.2026].

61 Tłumaczenie własne.

62 Practice Direction 35 – Experts and Assessors, https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part35/pd_part35 [dostęp: 24.03.2026].

oraz *Practice Direction 35 – Experts and Assessors*[62], stanowiących integralną część *Civil Procedure Rules*.

W pierwszej kolejności brytyjski prawodawca wprowadza zasadę, zgodnie z którą opinia powinna być adresowana bezpośrednio do sądu, a nie do strony, która zleciła jej sporządzenie[63]. Istotnym elementem opinii jest szczegółowe przedstawienie kwalifikacji eksperta, przy czym zakres tej informacji powinien pozostawać adekwatny do charakteru i stopnia skomplikowania sprawy[64]. W przypadkach wymagających wysoko wyspecjalizowanej wiedzy konieczne jest rozbudowanie opisu kompetencji eksperta, obejmujące nie tylko formalne wykształcenie, lecz także doświadczenie zawodowe oraz szczególne przygotowanie w danej dziedzinie.

Kolejnym kluczowym wymogiem jest wskazanie wszystkich materiałów oraz źródeł, na których biegły oparł swoje ustalenia, w tym literatury specjalistycznej oraz dokumentów przekazanych mu przez strony. Szczególne znaczenie przypisuje się przy tym obowiązkowi ujawnienia treści wszystkich istotnych instrukcji (*instructions*), zarówno pisemnych, jak i ustnych, które stanowiły podstawę sporządzenia opinii. Wymóg ten ma charakter bezwzględny i służy zapewnieniu pełnej transparentności procesu opiniowania. Podkreśla się, że pominięcie jakichkolwiek istotnych instrukcji, w tym przekazanych w sposób nieformalny, jest niedopuszczalne i może prowadzić do podważenia wiarygodności opinii. Jednocześnie choć instrukcje te co do zasady nie korzystają z ochrony poufności, ich ujawnienie podlega ograniczeniom procesowym, a ich szczegółowa weryfikacja może nastąpić jedynie w określonych sytuacjach, w szczególności gdy istnieją podstawy do kwestionowania ich kompletności lub rzetelności[65].

Opinia biegłego powinna zawierać także wyraźne rozróżnienie pomiędzy faktami, które pozostają w bezpośredniej wiedzy eksperta, a tymi, które zostały przez niego przyjęte jako założenia. Szczególną rolę w strukturze opinii odgrywa opis zastosowanej metodologii badawczej oraz przebiegu przeprowadzonych badań, w tym wskazanie osób uczestniczących w ich realizacji oraz

63 Practice Direction 35 – Experts and Assessors, pkt 3.1.

64 Practice Direction 35 – Experts and Assessors, pkt 3.2.

65 Civil Procedure Rules, Rule 35.10.

określenie ich kwalifikacji[66]. W przypadku badań o charakterze technicznym lub naukowym biegły zobowiązany jest do przedstawienia zastosowanych metod, użytej aparatury oraz warunków przeprowadzenia badań, co umożliwia weryfikację poprawności i rzetelności uzyskanych wyników.

Integralnym elementem opinii jest również odniesienie się do ewentualnej rozbieżności poglądów w danej dziedzinie wiedzy. W sytuacji, gdy istnieje więcej niż jedno uzasadnione stanowisko w zakresie analizowanego zagadnienia, biegły zobowiązany jest do przedstawienia tych poglądów oraz uzasadnienia wyboru własnego stanowiska. Służy to wykazaniu pełnego obrazu problemu oraz umożliwia sądowi dokonanie świadomej oceny przedstawionej argumentacji. Końcowa część opinii powinna zawierać syntetyczne podsumowanie wniosków, a w przypadku gdy biegły nie jest w stanie wydać jednoznacznej opinii – wskazanie zakresu i przyczyn tego ograniczenia.

Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że w systemie *common law* sądy mogą dopuścić do postępowania opinię od osoby, która wykaże, iż posiada odpowiednią wiedzę specjalistyczną, uzyskaną dzięki szkoleniom, studiom lub doświadczeniu zawodowemu. W związku z powyższym biegli najczęściej wyłaniani są ze specjalnych stowarzyszeń zawodowych lub agencji biegłych, np. The Academy of Experts[67], The National Expert Witness Agency[68] czy The Expert Witness Institute[69]. Wszyscy kandydaci, którzy chcieliby uzyskać akredytację praktykującego biegłego, przechodzą rygorystyczne procedury weryfikacji, niejednokrotnie muszą przejść przez wieloetapowe szkolenie przygotowane przez każdą z organizacji, a także przestrzegać standardów zawodowych i etycznych pod rygorem wszczęcia procedury dyscyplinarnej. Organizacje te odpowiedzialne są także za stworzenie wzorów opinii biegłych, które znajdują się w „obrocie procesowym”, dzięki czemu ujednolicono formę opinii[70].

66 Civil Justice Council, *Guidance for the Instruction of Experts in Civil Claims* (2014), <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2014/08/experts-guidance-cjc-aug-2014-amended-dec-8.pdf> [dostęp: 24.03.2026].

67 <https://academyofexperts.org/> [dostęp: 24.03.2026].

68 <https://newa.expert/for-lawyers/> [dostęp: 24.03.2026].

69 <https://www.ewi.org.uk/> [dostęp: 24.03.2026].

70 Powołanie się na wzory opinii sporządzone przez The Academy of Experts oraz The Expert Witness Institute ma bezpośrednie miejsce w *Guidance for the Instruction of Experts in Civil Claims*: „Model forms of experts' reports are available from bodies such as the Academy of Experts and the Expert Witness Institute and a template for medical reports has been created by the Ministry of Justice”.

Odmienne kształtuje się również kwestia finansowania opinii biegłego w systemie *common law* – co do zasady koszty ekspertyzy ponosi strona, która zleca jej sporządzenie. Wyjątkiem są oczywiście przypadki powołania *single joint expert* – wówczas koszty dzielone są pomiędzy strony. Natomiast ostateczne rozliczenie kosztów następuje zgodnie z zasadą *costs follow the event*, która ma zastosowanie także w polskiej procedurze cywilnej; zgodnie z nią strona przegrywająca proces zobowiązana jest do zwrotu kosztów poniesionych przez stronę wygrywającą.

W przeciwieństwie do praktyki polskiej, w której opinia biegłego często stanowi dowód o charakterze dominującym, w systemie *common law* dowody z opinii biegłego funkcjonują jako jeden z elementów szerszego materiału dowodowego. Na określenie roli oraz zadań biegłych sądowych w systemie anglosaskim wpływają także orzeczenia sądów powszechnych. W doktrynie wskazuje się, że jednym z istotniejszych stanowisk było rozstrzygnięcie w sprawie *National Justice Compania Naviera SA v Prudential Assurance Co Ltd*[71]. W tej sprawie sędzia zwrócił także uwagę na szereg obowiązków biegłych, których zaniechanie przyczynia się do dłuższego procedowania sprawy; są to m.in. sporządzenie obiektywnego stanowiska obejmującego kwestie należące do specjalizacji biegłego oraz wskazanie zagadnień wykraczających poza jego kompetencje, niestawianie się w roli adwokata którejkolwiek ze stron i niepomijanie istotnych faktów podczas sporządzania opinii, w przypadku braku odpowiednich danych bądź dokumentów wskazanie, że opinia ma charakter wstępny, oraz doręczanie stronom wraz z opinią wszelkich dokumentów stanowiących podstawę jej wykonania (fotografie, plany, obliczenia)[72].

6 | Wnioski

Pomimo ponadprzeciętnego zainteresowania prawniczych środowisk naukowych, zwłaszcza teoretyków prawa, zagadnieniem „zasad prawa” pozostaje ono wciąż jednym z bardziej kontrowersyjnych obszarów badań. Problematiczne

71 Stanisław Gózdź-Roszkowski, Julia Mazurkiewicz-Sułkowska, „Pozycja oraz opinia biegłego w sądowej praktyce zawodowej w systemie prawnym anglosaskim i rosyjskim. Rys porównawczy” *Academic Journal of Modern Philology* 16 (2022): 63–73.

72 *National Justice Compania Naviera SA v Prudential Assurance Co Ltd (The Ikarian Reefer)* [1993] 2 Lloyd's Rep 68.

jest przede wszystkim utworzenie akceptowanej przez ogół definicji tego pojęcia (m.in. poprzez wskazanie cech charakteryzujących zasady prawa).

Zauważyć można pewne podobieństwo ról i funkcji współczesnych zasad prawa oraz zasad czy reguł wykształconych w prawie rzymskim. Ich znaczenie w starożytnym Rzymie było nie do przecenienia, mimo iż właściwie nie miały charakteru wiążącego, a jedynie instrukcyjny – poprzez łagodzenie rygorystycznego *ius civile* pozwalały bowiem osiągnąć ostateczny cel stosowania prawa, a mianowicie znalezienie rozwiązania słusznego, czyli sprawiedliwego.

Niewątpliwie przyjąć należy, że rzymskie zasady prawne utrwalone w sentencjach, maksymach i paremiach prawniczych znajdują swoje miejsce we współczesnym porządku prawnym w Polsce oraz Europie, na co w szczególności wskazuje ich szerokie wykorzystanie w orzecznictwie polskich sądów, zwłaszcza Sądu Najwyższego – instytucji wymiaru sprawiedliwości o największym autorytecie[73]. Zasady i reguły o rzymskich korzeniach, jak również instytucje i rozwiązania rzymskie, mimo że ukształtowane setki lat temu, wciąż cechują się uniwersalnością i zachowują aktualność po dziś dzień, stanowiąc fundament kultury prawnej[74].

Należy stwierdzić, że współczesne rozumienie „zasad prawa” nie jest tożsame z ich pojmowaniem na gruncie prawa rzymskiego. W starożytności zasady funkcjonowały głównie jako paremie i reguły o charakterze pomocniczym, pozbawione samodzielnej mocy wiążącej, podczas gdy współcześnie traktowane są jako normy o szczególnej doniosłości aksjologicznej i funkcjonalnej, odgrywające istotną rolę zarówno w procesie wykładni, jak i stosowania prawa. Różnica ta wskazuje na ewolucję od pragmatycznych dyrektyw interpretacyjnych ku normom systemowym o ugruntowanej pozycji w strukturze prawa.

Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że zarówno w polskim systemie prawa cywilnego, jak i w systemie *common law* zasada ciężaru dowodu zachowuje swoją fundamentalną funkcję, stanowiąc podstawowy mechanizm rozkładu ryzyka procesowego pomiędzy stronami. W obu systemach dostrzegalne jest również rozróżnienie pomiędzy materialnym i formalnym aspektem ciężaru dowodu, co świadczy o ich funkcjonalnym zbliżeniu mimo odmiennych tradycji prawnych.

73 Kacprzak, Krzynówek, Wołodkiewicz, *Regulae iuris*, 11.

74 Piotr Kardas, „O rzymskich korzeniach współczesnego myślenia o prawie – uwagi na marginesie książki Jerzego Zajadły «Minima Iuridica – refleksje o pewnych (nie)oczywistościach prawniczych»” *Palestra*, nr 1 (2020): 5–21.

Niewątpliwie rzymska zasada ciężaru dowodu znajduje zastosowanie także w odniesieniu do dowodu z opinii biegłego, jednak jej realizacja przybiera odmienne formy w analizowanych systemach. W prawie polskim ciężar dowodu w zakresie okoliczności wymagających wiadomości specjalnych realizowany jest w dużej mierze poprzez inicjatywę dowodową stron prowadzącą do powołania biegłego przez sąd, przy czym opinia ta często nabiera charakteru dowodu o znaczeniu dominującym. Jednocześnie brak jest kompleksowej regulacji ustawowej dotyczącej zarówno statusu biegłego, jak i formy jego opinii – elementy te zostały wypracowane przede wszystkim na gruncie orzecznictwa i doktryny.

Odmienne kształtuje się sytuacja w systemie brytyjskim, gdzie ustawodawca przyjął bardziej sformalizowane podejście. Wprowadzono legalną definicję biegłego oraz szczegółowe regulacje dotyczące formy i obligatoryjnych elementów opinii, co sprzyja większej przejrzystości i standaryzacji tego środka dowodowego. Jednocześnie brak jest instytucji list biegłych sądowych prowadzonych przy sądach, charakterystycznych dla systemu polskiego – eksperci wywodzą się z wyspecjalizowanych organizacji, a ich wybór należy co do zasady do stron. Istotną różnicą pozostaje także brak ustawowego ograniczenia czasowego pełnienia funkcji biegłego, w przeciwieństwie do polskiego modelu pięcioletniej kadencyjności. Zróżnicowanie widoczne jest również w zakresie wynagrodzenia – podczas gdy w Polsce ma ono charakter normatywnie określony, w systemie brytyjskim podlega ono negocjacjom i ustaleniom rynkowym.

W konsekwencji należy stwierdzić, że choć zasada *ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat* zachowuje swój uniwersalny charakter i stanowi wspólny fundament obu analizowanych systemów prawnych, to jej współczesne funkcjonowanie uwarunkowane jest odmiennymi rozwiązaniami instytucjonalnymi. Szczególnie wyraźnie uwidacznia się to na tle dowodu z opinii biegłego, który w obu systemach stanowi przejaw realizacji obowiązku dowodowego, jednak jego konstrukcja normatywna, sposób powoływania oraz stopień sformalizowania sporządzanej przez biegłego opinii znacząco się różnią.

Podsumowując, należy uznać, że rzymska zasada ciężaru dowodu nie tylko zachowała swoją aktualność, lecz również uległa adaptacji w nowożytnych systemach prawnych. Jej współczesne znaczenie wykracza poza pierwotny kontekst kazuistyczny, stając się jednym z podstawowych instrumentów zapewniających sprawiedliwy i efektywny przebieg postępowania cywilnego.

Bibliografia

- Adrych-Brzezińska, Izabela. „Ciężar dowodu – zagadnienie z pogranicza prawa cywilnego materialnego i procesowego” *Studia Iuridica* 70 (2017): 29–37.
- Adrych-Brzezińska, Izabela. *Ciężar dowodu w prawie i procesie cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Bielska-Brodziak, Agnieszka, Sławomir Tkacz. „Zasady prawa w świetle materiałów legislacyjnych” *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna* 7, nr 1 (2018): 135–160.
- Buckland, William Warwick, Arnold Duncan McNair. *Roman Law and Common Law. A Comparison in Outline*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965.
- Ereciński, Tadeusz. „Art. 278 – Wezwanie biegłych”, [w:] *Postępowanie dowodowe. Komentarz do art. 227–315 k.p.c.*, red. Marcin Dziurda, Tadeusz Ereciński, 230–287. Warszawa: Wolters Kluwer, 2024.
- Góźdz-Roszkowski, Stanisław, Julia Mazurkiewicz-Sułkowska. „Pozycja oraz opinia biegłego w sądowej praktyce zawodowej w systemie prawnym anglosaskim i rosyjskim. Rys porównawczy” *Academic Journal of Modern Philology* 16 (2022): 63–73.
- Harla, Andrzej Grzegorz. „Ciężar dowodu a podstawy rewizyjne w postępowaniu cywilnym” *Państwo i Prawo*, nr 8 (1990): 70–78.
- Heydon, John Dyson. *Evidence. Cases and Materials*. London: Butterworths, 1984.
- Hilman, Krzysztof, Magdalena Hładyszewska, Tomasz Palmirski, Anna Maria Wasyl, Hubert Wolanin, Jan Zabłocki, Jarosław Reszczyński. *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. VI: *Księgi 41–44*. Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2016.
- Jędrzejewska, Ewa. *Odszkodowanie za szkody z OC posiadacza pojazdu w związku z wypadkiem drogowym. Postępowanie. Wzory*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2022.
- Kacprzak, Agnieszka, Jerzy Krzynówek, Witold Wołodkiewicz. *Regulae iuris. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: C.H. Beck, 2006.
- Kalinowski, Stefan. *Biegły. Ogólne wiadomości z prawa dowodowego. Prawa i obowiązki biegłego. Biegły w postępowaniu karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1973.
- Kardas, Piotr. „O rzymskich korzeniach współczesnego myślenia o prawie – uwagi na marginesie książki Jerzego Zajadły «Minima Iuridica – refleksje o pewnych (nie)oczywistościach prawniczych»” *Palestra*, nr 1 (2020): 5–21.
- Klich, Aleksandra. *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz*. Warszawa: C.H. Beck, 2016.
- Klich, Aleksandra. „Art. 285 – Opinia. Cel i istota regulacji”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. Piotr Rylski, Andrzej Olaś. Warszawa: C.H. Beck, 2025.
- Knoppek, Krzysztof. „Ocena dowodu z opinii biegłego”, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. II, cz. 2: *Postępowanie procesowe przed sądem pierwszej instancji*, red. Tadeusz Ereciński, Tadeusz Wiśniewski, 383–463. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.

- Kodrębski, Jan. *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1990.
- Kołąkowski, Krzysztof. *Dowodzenie w procesie cywilnym.* Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, 2000.
- Krupa-Lipińska, Katarzyna. *Związek przyczynowy jako przesłanka odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych.* Warszawa: Wolters Kluwer, 2020.
- Książek, Daniel. „Zasady prawa” *Roczniki Administracji i Prawa* 21 (2021): 199–204.
- Lang, Wiesław, Jerzy Wróblewski. *Współczesna filozofia i teoria prawa w USA.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Leszczyński, Leszek. „Zasady prawa – założenia podstawowe” *Studia Iuridica Lublinsia* 25, nr 1 (2016): 10–16.
- Leszczyński, Leszek, Grzegorz Maroń. „Pojęcie i treść zasad prawa oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 60, nr 1 (2013): 81–91.
- Łazarska, Aneta. *Proces sądowego wymierzania sprawiedliwości.* Warszawa: Wolters Kluwer, 2025.
- Łętowska, Ewa. „Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa”, [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. Marek Zubik, 353–379. Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 2006.
- Makarucha, Robert. „Zasady prawa jako czynnik zapewniający aksjologiczną spójność systemu prawa” *Folia Iuridica Wratislaviensis* 3, nr 2 (2014): 123–138.
- Marciniak, Andrzej. „Art. 285 [opinia]”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. II: *Komentarz do art. 205¹–424¹²*, red. Andrzej Marciniak, 360–374. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Obuchowski, Szymon. „Pojęcie zasad prawa w świetle idei pojęć co do istoty kwestionowanych” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 79, nr 4 (2017): 43–55.
- Opalek, Kazimierz, Jerzy Wróblewski. *Zagadnienia teorii prawa.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969.
- Palmirski, Tomasz. „O różnych regułach dawnego prawa. 17 tytuł 50 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz” *Zeszyty Prawnicze* 6, nr 2 (2006): 221–326.
- Palmirski, Tomasz, Krzysztof Hilman, Piotr Niczyporuk. *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. IV: *Księgi 20–27.* Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2014.
- Palmirski, Tomasz, Krzysztof Hilman, Piotr Niczyporuk. *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, t. VII: *Księgi 48–50.* Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2017.
- Piasecki, Kazimierz. „Prawda w procesie cywilnym” *Nowe Prawo*, nr 2–3 (1989): 17–30.
- Romul, Janusz. „Funkcja porządkująca «zasad prawa» w systemie prawa socjalistycznego w Polsce” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 37, z. 1 (1975): 1–18.

- Rybarczyk, Marek. *Biegły w postępowaniu sądowym. Opinia. Odpowiedzialność. Wynagrodzenie*. Warszawa: C.H. Beck, 2001.
- Rylski, Piotr. „Stopień dowodu w postępowaniu cywilnym – zagadnienia podstawowe” *Polski Proces Cywilny*, nr 3 (2016): 491–505.
- Safjan, Marek. „Pojęcie i funkcje zasad prawa prywatnego”, [w:] *Prawo cywilne – część ogólna. System Prawa Prywatnego*, t. I, red. Marek Safjan, 318–370. Warszawa: C.H. Beck, 2012.
- Sherman, Charles Phineas. *Roman Law in the Modern World*. New York: Baker, Voorhis & Co., 1924.
- Sozański, Jarosław. „Powstawanie i charakter ogólnych zasad prawa oraz ich rola w prawie międzynarodowym publicznym (z uwzględnieniem prawa wspólnotowego). Uwagi wprowadzające do analizy zagadnienia” *Roczniki Nauk Prawnych* 15, nr 1 (2005): 135–180.
- Stein, Peter. *Roman Law and English Jurisprudence. Yesterday and Today*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Turczyn, Arkadiusz. „Art. 285. Uzasadnienie opinii biegłego; opinia łączna; dodatkowy termin”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Art. 1–505³⁹*, t. I, red. Olga Piskowska, 682–711. Warszawa: Wolters Kluwer, 2024.
- Tyc, Aneta. „Ciężar dowodu – wokół definicji oraz dopuszczalności umownej regulacji” *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*, nr 2 (2012): 199–208.
- Warniełło, Wiktor. „Postępowanie cywilne – ciężar dowodu w znaczeniu materialnym i formalnym – konsekwencje procesowe nieudowodnienia faktu, z którego strona wywodzi skutki prawne. Glosa do wyroku SN z dnia 17 czerwca 2009 r., IV CSK 71/09” *Orzecznictwo Sądów Polskich*, nr 3 (2014): 399–415.
- Whittuck, Edward Arthur. „Roman Law in the Modern World” *Journal of Comparative Legislation and International Law* 2, nr 1 (1920): 104–109.
- Wołodkiewicz, Witold. „Tradycja prawa rzymskiego we współczesnym prawie cywilnym” *Palestra* 31, nr 10–11 (1987): 66–85.
- Wołodkiewicz, Witold. „Łacińskie reguły prawne dotyczące ciężaru dowodu w procesie” *Palestra*, nr 9 (2014): 254–257.
- Wołodkiewicz, Witold. *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?* Kraków: Zakamycze, 2003.
- Wronkowska, Sławomira, Maciej Zieliński, Zygmunt Ziemiński. *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1974.
- Wróblewski, Jerzy. „Prawo obowiązujące a «ogólne zasady prawa»” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, z. 42 (1965): 17–38.
- Wyrzykowski, Mirosław, Michał Ziółkowski. „Konstytucyjne zasady prawa i ich znaczenie dla interpretacji zasad ogólnych prawa i postępowania administracyjnego”, [w:] *Konstytucyjne podstawy funkcjonowania administracji publicznej. System Prawa Administracyjnego*, t. 2, red. Roman Hauser, Zygmunt Niewiadomski, Andrzej Wróbel, 6–48. Warszawa: C.H. Beck, 2012.

- Zajadło, Jerzy. „Terminologia łacińska w pracy współczesnego prawnika: retoryczny ozdobnik czy warsztatowa konieczność?” *Edukacja Prawnicza*, nr 1 (2021): 27–35.
- Zieliński, Maciej. „Konstytucyjne zasady prawa”, [w:] *Charakter i struktura norm Konstytucji*, red. Janusz Trzciński, 59–70. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1997.
- Żuławski, Czesław. „Zasady prawa gospodarczego prywatnego (handlowego)”, [w:] *Prawo handlowe – część ogólna. System Prawa Handlowego*, t. I, red. Stanisław Włodzki, 280–377. Warszawa: C.H. Beck, 2009.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license.
For guidelines on the permitted uses refer to
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>